

chwałę Panu Bogu a Zborowi iego zbudowaniu. Teraz znowu za pilnym przejrzeniem y poprawyenyem wydany. – Wilno : Druk. J. Markowicza, 1600. – 920 s.

13. **Modrzewski Frycz, A.** O poprawie Rzeczypospolitey [...] / A. Frycz Modrzewski. – Łosk : Druk. J. Karcana z Wieliczki, 1577. – XI s., 144 l.

14. **Wojewódka, B.** Algorith, To iest Nauka liczby po polsku na liniach uczyniony. Teraz nowo z pilnością przeyrzany, y na wielu mieyscach poprawiony y snadniei niż przed tym ku nauczeniu podany / B. Wojewódka. – Wilno : Druk. J. Karcana, 1602. – 194 s.

15. **Wolan, A.** O wolności Rzeczypospolitey albo Slacheckiey, Książka godna ku czytaniu / A. Wolan. – Wilno : Druk. J. Karcana, 1606. – II, 88 s.

It highlights the educational activities of the Vilnius printing I. Kartsana. The main vectors of the issue to them of educational-methodical products: schoolbooks, ancient literary heritage, moralizing work, historical, geographical and political science nature. The main local newspaper, bought the then widespread in schools.

Губанова В.А. (Мінск)

МАСТАЦКАЕ АЗДАБЛЕННЕ «ДУХОЎНЫХ РАЗМОЎ СВЯТОГА АЙЦА НАШАГА МАКАРЫЯ ПУСТЭЛЬНІКА ЕГІПЕЦКАГА» (ВІЛЬНА, 1627)

Віленская брацкая друкарня існавала ў XVI–XVIII стст. у Вільні пры манастыры Святога Духа і мела дазвол на друкаванне розных кніг «па грэцку, славянску, руску і польску». Нягледзячы на тое, што дзейнасць друкарні не заўсёды працякала ў спрыяльных умовах, за ўвесь час яе існавання (1588/89–1705) тут выйшла каля сотні выданняў, сярод якіх тэксты Святога пісання, школьныя падручнікі, багаслужэбныя кнігі, палемічная літаратура, гістарычныя творы, панегрыкі, паэтычныя творы і інш. [1]. Менавіта ў друкарні Віленскага брацтва ў 1627 г. упершыню быў надрукаваны пераклад з грэчаскай на «просту мову» «Духоўных разоў» Макарыя Егіпецкага, асобнік якога захоўваецца ў фондах Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ) [6].

Асобнік з нашай калекцыі, на жаль, не надта добра захаваўся: адсутнічае пералёт, тытульны аркуш, асобныя нумараваныя аркушы ў пачатку і напрыканцы выдання, а таксама нумараваныя старонкі з 345 па 384. Тым не менш, нават з улікам гэтых страт мастацкая вартасць выдання не выклікае сумнення. Дарэчы, даследчык Віктар Фёдаравіч Шматаў у манаграфіі, прысвечанай беларускай кніжнай гравюры XVI–XVII стст., адзначае: «Многія беларускія выданні XVII ст. з’яўляюцца пераўздыдзенымі шэдэўрамі мастацтва кнігі, дэманструюць узоры нязгаснай творчасці друкароў, малявальчыкаў, гравёраў. Характэрнай рысай аздобы кніг было імкненне да сінтэзу, узаемадзейння ўсіх кампанентаў: тытула, заставак, канцовак, ініцыялаў, фігурных выяў, наборнай арнаментыкі. Лепшыя выданні належаць Святадухаўскай друкарні» [8, с.100].

Але перш чым перайсці да аналізу мастацкага аздаблення «Духоўных размоў», спынімся на некаторых іншых момантах, якія маюць дачыненне да гэтага выдання.

Апісанне «Духоўных размоў» (Вільня, 1627) ёсць у каталогах Г.Я. Галенчанкі [5, с. 98–99], В.І. Лук'яненка [3, с. 100–105], І. Кажура [9, с. 222–223]. Найбольш поўную інфармацыю аб выданні падае каталог Веры Ільінічы Лук'яненка, таму ў сваім даследаванні мы будзем абірацца менавіта на яго. Так, тут пазначана, што кніга была перакладзена з грэчаскай мовы на беларускую манахамі Віленскага брацтва [3, с. 102]. Вядома, што братчыкі займаліся таксама і перакладамі, але, напэўна, тут дапушчана памылка, бо ў Праваслаўнай энцыклапедыі, у артыкуле, прысвечаным архідыякану, паэту, перакладчыку з грэчаскай мовы, дзеячу Астрожскага культурна-асветніцкага гуртка Кіпрыяну [4, с. 699–700], ёсць інфармацыя, што менавіта ён ажыццявіў пераклад «Духоўных размоў Макарыя Егіпецкага». Адбылося гэта ў Астрозе, пераклад мае некалькі спісаў, асобныя з якіх датуюцца яшчэ 1598 г., больш познія – 1610 і 1611 гг. Тое, што пераклад «Духоўных размоў» не выйшаў у астрожскай друкарні, тлумачыцца тым, што пасля смерці Канстанціна Канстанцінавіча Астрожскага ў лютым 1608 г. Астрог перайшоў да яго сына Януша, які быў каталіком, таму праваслаўныя кнігі, падрыхтаваныя астрожскімі выдаўцамі, не былі тут надрукаваны.

Пазней, магчыма, дзякуючы сувязям паміж праваслаўнымі брацтвамі, якія былі вельмі пашыраны ў той час, пераклад з Астрогу трапіў у Вільню. Чаму гэта адбылося толькі праз такі значны прамежак часу, нам невядома. Таксама існуе, напэўна, верагоднасць, што манахі Віленскага брацтва зрабілі свой пераклад незалежна ад працы Кіпрыяна, але больш лагічным было б, мабыць, скарыстаць тэкст, які быў ужо гатовы да друку.

У залежнасці ад таго, якой асобе адрасуецца выдавецкае прысвячэнне – каментару, ігумену Кіеўскага Межыгорскага манастыра або Мікалаю Максімовічу-Ломскаму, – вылучаюць два варыянты набору віленскага выдання «Духоўных размоў» [3, с. 102–103].

У асобніку з фонда ЦНБ тэкст прысвячэння захваўся не поўнасю, але і тыя фрагменты, якія да нас дайшлі, дазваляюць вызначыць, што мы маем справу з першым варыянтам.

Мяркуючы па апісанні з каталога В.І. Лук'яненка, калі б наш асобнік не меў страт, у ім можна было б пабачыць гравіравальную рамку на тытульным аркушы, гравюру з паясной выявай Хрыста Выратавальніка, 2 застаўкі з 2 дошак, 3 канцоўкі з 3 дошак, 51 ініцыял з 16 дошак [3, с. 100].

Тытульны аркуш, як ужо было адзначана, на жаль, у нашым асобніку адсутнічае. У астатнім мы маем амаль увесь пералік арнаментыкі і гравюру.

В.І. Лук'яненка прасочвае сувязі паміж арнаментыкай «Духоўных размоў» і арнаментыкай больш ранніх выданняў брацкай друкарні, указвае на выпадкі выкарыстання старых дошак. Але сродкі мастацкага аздаблення віленскага выдання, якое мы разглядаем, дазваляюць убачыць таксама і сувязь паміж беларускім і ўкраінскім кнігадрукаваннем.

У каталозе пазначана, што гравюру з паясной выявай Хрыста Выратавальніка ў больш ранніх выданнях не сустракаецца. Верагодна, размова ідзе пра

выданні менавіта Святадухаўскай друкарні, бо такую ж гравюру знаходзім у каталозе Т.М. Каменевай, прысвечаным украінскім выданням 1574 г. – першай паловы XVII ст. [7, с. 190], ужытая яна ў кіеўскім Служэбніку 1620 г. Мяркуючы па ілюстрацыі з каталога, кіеўская і віленская гравюры аднолькавыя, але ёсць невялікія разыходжанні ў памеры. Згодна з апісаннем гравюра кіеўскага Служэбніка мае памер 161×118 мм, памеры гравюры з нашага выдання крыху меншыя – 160×115 мм. Узнікае пытанне, з’яўляецца дошка віленскай друкарні копіяй кіеўскай ці ў абодвух выпадках была выкарыстана адна і тая ж дошка, але пры вымярэнні памераў дапушчана хібнасць або пры друку кіеўскага выдання рамка атрымалася крыху шырэйшая? Першы варыянт, напэўна, варта выключыць, бо на абедзвюх гравюрах можна заўважыць аднолькавыя хібы: тонкая белая вертыкальная лінія злева ўнізе, невялічкая пляма ўверсе справа. Такім чынам, верагодна, дошка з друкарні Кіева-Пячорскай Лаўры праз сем гадоў трапіла ў друкарню Віленскага брацтва.

Абедзве застаўкі «Духоўных размоў» адпавядаюць апісанню, якое падае В.Ф. Шматаў: «Характэрнай асаблівасцю заставак з’яўляецца ўзмацненне ў іх выяўленча-ілюстрацыйнага пачатку. У цэнтры застаўкі, якая напоўнена расліннай арнаментыкай (кветкамі, лісцем, пладамі), нярэдка даюцца медальёны з ілюстрацыйным “новазапаветным” сюжэтам, выявамі святых, а часам і цэлых евангельскіх сцэн. Такім чынам, замест ранейшага чыста дэкаратыўнага пачатку мы назіраем у застаўках XVII ст. збліжэнне з ідэйна-сэнсавай будовай кнігі. Раней за ўсё такія застаўкі з’явіліся ў віленскіх брацкіх друкарнях» [8, с. 104]. Так, на арк. [8] змешчана застаўка, дзе на фоне расліннага арнаменту медальён з выявай Ісуса Хрыста, на с. 1 – з выявай Багародзіцы. Дошкі, якія былі выкарыстаны для друку гэтых заставак, у больш ранніх выданнях намі не выяўлены. Але варта адзначыць, што застаўкі з сюжэтным медальёнам шырока ўжываліся і ўкраінскімі друкарамі XVII ст., у тым ліку прадстаўлены яны і ў адным з найбольш ранніх выданняў страцінскай друкарні – Служэбніку 1604 г.

Канцоўкі ў беларускіх выданнях XVII ст. таксама крыху трансфармаваліся. Цытуючы В.Ф. Шматава, яны «канчаткова прыжыліся... меншыя за застаўкі, маюць форму вазонаў, рашотак, стылізаваных кветак або ўмоўных выяў анёлаў, чалавечых галоў і г. д.» [8, с. 104].

Арнаментальная канцоўка ромбападобнай формы, якая змешчана напрыканцы выдання і ў нашым асобніку захавалася часткова, у больш ранніх выданнях намі не выяўлена, на аснове ж двюх астатніх можна прасачыць сувязі з арнаментыкай іншых выданняў.

Канцоўка з арк. [8] адварот. уяўляе сабой стылізаваную чалавечую галаву. Менавіта такую канцоўку мы не выявілі ў больш ранніх выданнях, надрукаваных Віленскім брацтвам або ўкраінскімі друкарнямі, але падобныя да яе досыць распаўсюджаны. Так, вельмі блізкая канцоўка змешчана ў каталозе Т.М. Каменевай пад № 279 [7, с. 139]. Тая ж стылізаваная галава, толькі позірк «чалавека» накіраваны ў іншы бок і ёсць невялікія адрозненні ў арнаменце аздаблення. Такая канцоўка сустракаецца ў Служэбніку (1604) і Трэбніку (1606), надрукаваных у Страціне, кіеўскіх выданнях: Часаслоў [1616], Мінея святочная (1619),

«Кніга аб веры» [1619–1620], Служэбнік (1620), «Размовы на 14 пасланняў апостала Паўла» (1623).

Канцоўка з аркуша [21] – умоўная выява анёла – ужытая таксама ў Новым запавеце з Псалтыром, які выйшаў у друкарні віленскага брацтва ў 1623 г. Падобная да яе канцоўка выяўлена ў пазнейшых украінскіх выданнях (Мінея святочная. Львоў, 1638; Актoіх. Львоў, 1639 і інш.) [7, с. 145, № 323].

Найбольш шматлікую групу сродкаў арнаментыкі нашага выдання складаюць ініцыялы. Як ужо вышэй адзначалася, згодна з каталогам В.І. Лук'яненка, для першага варыянта «Духоўных разоў» характэрна наяўнасць 51 ініцыяла з 16 дошак (другога – 54 ініцыялы з 29 дошак). У нашым жа асобніку, які, як мы вызначылі, належыць да першага варыянта, налічваецца 47 ініцыялаў з 27 дошак (і гэта з улікам страт). Такім чынам, відавочна, што ў каталозе была дапушчана памылка пры ўказанні колькасці дошак. Аб гэтым сведчыць і тое, што, як вядома, варыянты набору адрозніваюцца паміж сабой толькі прысвячэннем, а ўсе астатнія тэксты друкаваліся з аднаго і таго ж набору, таму вялікага разыходжання ў колькасці ініцыяльных дошак быць не магло.

Звернемся непасрэдна да ініцыялаў. У віленскім выданні «Духоўных разоў» мы можам назіраць асаблівасць, якая была досыць распаўсюджана: ужыванне ў адной кнізе ініцыялаў рознага тыпу. Умоўна сярод іх можна вылучыць наступныя групы: 1) буйныя ініцыялы (вышыняй 30 мм), дзе фонам для літары выступае не арнамент, а хутчэй сюжэтная выява: галіна вінаграднай лазы, анёлы з музычнымі інструментамі, кветка разам са сцяблом і лістамі, якая нібы расце з зямлі; 2) ініцыялы, дзе выявы літар і арнаменту зроблены цёмнымі рыскамі па белым фоне; 3) ініцыялы, дзе літара і арнамент белыя, а поле – чорнага колеру. Унутры гэтых груп таксама ёсць адрозненні ў памеры ініцыялаў і стылістыцы іх афармлення.

Асобна варта вылучыць ініцыялы, дзе літары размешчаны на фоне выяў жывёл (у кнізе іх 2). Мы не сустрэлі ініцыялаў такога ж малюнка ў іншых святадухаўскіх і ўкраінскіх выданнях, але вядома, што ініцыялы з зааморфным сюжэтам былі ўласцівы найперш страцінскім выданням [2, с. 34]. Такім чынам, хутчэй за ўсё ініцыялы гэтага тыпу былі створаны пад уплывам прац украінскіх майстроў. Трэба адзначыць, што зааморфныя вобразы ініцыялаў «Духоўных разоў» досыць загадкавыя, бо амаль немагчыма вызначыць, якія менавіта жывёлы на іх адлюстраваны.

Ініцыялы першага тыпу не выяўлены ў больш ранніх выданнях Віленскага брацтва. Калі ж параўноўваць нашы ініцыялы з арнаментыкай украінскіх выданняў, то тут цікавасць уяўляе ініцыял «В», дзе побач з літарай размешчаны выявы анёлаў з музычнымі інструментамі. Ініцыял з такім самым сюжэтам сустракаецца ў Евангеллі вучыцельным (Крылас, 1606), а затым у «Размовах на 14 пасланняў апостала Паўла» (Кіеў, 1623)¹. На першы погляд украінскія і віленскія ініцыялы выглядаюць аднолькава, але, калі прыглядзецца лепей, бачна, што былі

¹ Верагодна, гэта можна патлумачыць тым, што друкарні ў Крыласе і Страціне былі арганізаваны адным чалавекам – львоўскім епіскапам Гедыёнам Балабанам, а абсталёванне для кіеўскай друкарні пазней было прывезена са Страціна. Такім чынам, дошка, якая выкарыстоўвалася ў балабанаўскіх друкарнях, апынулася ў Кіеве.

выкарыстаны ўсё ж розныя дошкі: пры агульным памеры і сюжэце адрозніваюцца выразы твараў анёлаў, розная плошча штрыхоўкі, крыху розныя контуры. Гэта сведчыць аб тым, што майстар, які вырабляў дошку для віленскага выдання, напэўна, імкнуўся паўтарыць працу ўкраінскага майстра.

Ініцыялы другога тыпу сустракаюцца ў выданнях Новага завету з Псалтыром, надрукаваных у Еўі (1611) і ў Вільні (1623).

Ініцыялы, гравіраваныя чорным колерам на белым полі, на сённяшні дзень намі не былі выяўлены ў больш ранніх выданнях Святадухаўскай і ўкраінскіх друкарняў.

Разгляджаныя намі прыклады ілюструюць сувязі, пераемнасць і ўзаемаўплыў, характэрныя для беларускага і ўкраінскага кнігадрукавання XVII ст. Параўнаўчы аналіз сродкаў мастацкага аздаблення беларускіх і ўкраінскіх выданняў дазваляе пашырыць нашы ўяўленні аб мастацкім аспекце кірылічных выданняў XVII ст.

ЛІТАРАТУРА

1. **Березенко, Б.** Видання Віленскаго братства (1588–1705): галовнітэматычныя напрамкі / Б. Березенко // Наукowi запіскі. Збiрник праць моладіх вчених та аспірантiв Інстытуту украiнської археаграфіі та дже-релознавства імені М. С. Грушевського НАН України. – 2003. – Випуск 26. – С. 105–125.

2. **Исаевич, Я. Д.** Преемники первопечатника / Я. Д. Исаевич. – Москва, 1981. – 191 с.

3. **Каталог** Белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. Вып. 2 (1601–1654 гг.) / М-во культуры РСФСР, Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина; сост.: В. И. Лукьяненко. – Ленинград, 1975. – 266 с.

4. **Кириан** // Православная энциклопедия. Т. 32: Катехизис – Киево-Печерская икона «Успение Пресвятой Богородицы» / под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. – Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2013. – 751 с.

5. **Кніга** Беларусі, 1517–1917: зводны каталог / Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна, Беларуская савецкая энцыклапедыя; склад.: Г. Я. Галенчанка [і інш.]. – Мінск, 1986. – 615 с.: іл.

6. **Макарыі Егіпецкі.** Духоўныя размовы. Выд. І-е. Вільня, друкарня брацтва св. Духа, 1627 // ЦНБ НАН Беларусі. Шыфр: К16–18/Нр38.

7. **Украiнские** книги кирилловской печати XVI–XVIII вв.: кат. изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Отд. редких книг; сост.: Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Вып. 1: 1574 – I половина XVII в. – Москва, 1976. – 447, [1] с.: ил.

8. **Шматаў, В. Ф.** Беларуская кніжная гравюра XVI–XVIII стагоддзяў / АН БССР, Ін-т маст., этнаграфіі і фальклору. – Мінск, 1984. – 183 с.

9. **Vilniaus** universiteto bibliotekos skiriliko sleidinių kolekcija, 1525–1839: katalogas / sudarė Ina Kažuro; Vilniaus universitetas; Vilniaus universiteto biblioteka, Mokslinių tyrimų ir pavel dorinkinių centras. – Vilnius, 2013. – 471 p.: iliustr., faks.

The article reviews the exemplar of the “Homilies of our father Macarius the Hermit of Egypt” (Wilno, 1627) that is housed in the Central Science Library of NAS of Belarus. Main focus of the article lies on the book decoration: engravings, decorative chapter heads and ends, initials. The parallels are drawn between the decoration of the Belarusian and Ukrainian editions.